

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ

Ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας 1300-1839

Ενότητα 10: Οι θεσμοί των πόλεων

Ελένη Γκαρά

Επίκουρη Καθηγήτρια

Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας

Μυτιλήνη, 2014

Άδειες Χρήσης

- Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό υπόκειται σε άδειες χρήσης Creative Commons.
- Για εκπαιδευτικό υλικό, όπως εικόνες, που υπόκειται σε άλλου τύπου άδειας χρήσης, η άδεια χρήσης αναφέρεται ρητώς.

Χρηματοδότηση

- Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό έχει αναπτυχθεί στα πλαίσια του εκπαιδευτικού έργου του διδάσκοντα.
- Το έργο «**Ανοικτά Ακαδημαϊκά Μαθήματα στο Πανεπιστήμιο Αιγαίου**» έχει χρηματοδοτήσει μόνο τη αναδιαμόρφωση του εκπαιδευτικού υλικού.
- Το έργο υλοποιείται στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» και συγχρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο) και από εθνικούς πόρους.

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ & ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ & ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ

Πίνακας περιεχομένων

1. Στόχοι ενότητας	4
2. Περιεχόμενο ενότητας	4
3. Πόλεις.....	5
4. Ο θεσμός του Βακουφιού.....	6
4.1 Ευαγείς δραστηριότητες υποστηριζόμενες από Βακούφια.....	7
4.2 Οικογενειακά Βακούφια	8
5. Συντεχνίες.....	9
5.1 Οργάνωση	9
5.2 Λειτουργίες.....	10
6. Κοινότητες.....	12
7. Επιλεγμένη Βιβλιογραφία	13

1. Στόχοι ενότητας

- Να παρουσιαστεί ο τρόπος οργάνωσης του αστικού χώρου και οι κύριοι θεσμοί των πόλεων.
- Να γίνει κατανοητή η σημασία του βακουφικού θεσμού και ο τρόπος λειτουργίας των βακουφιών.
- Να γίνει κατανοητή η οργάνωση και ο τρόπος λειτουργίας των εμποροβιοτεχνικών συντεχνιών.
- Να παρουσιαστεί ο τρόπος οργάνωσης και λειτουργίας των κοινοτικών συσσωματώσεων.

2. Περιεχόμενο ενότητας

- Πόλεις: Χαρακτήρας των οθωμανικών πόλεων.
- Ο θεσμός του βακουφιού: Είδη, τρόπος λειτουργίας και σημασία των βακουφιών για τις αστικές υποδομές και τις δημόσιες υπηρεσίες.
- Συντεχνίες: Οργάνωση και λειτουργία των εμποροβιοτεχνικών συσσωματώσεων.
- Κοινότητες: Οργάνωση και λειτουργία των κοινοτικών συσσωματώσεων.

3. Πόλεις

Οι πόλεις ήταν έδρες των επαρχιακών αρχών, αλλά και κέντρα του οθωμανικού πολιτισμού. Ιδίως στα Βαλκάνια, όπου η πλειονότητα του πληθυσμού ήταν χριστιανοί, οι πόλεις ήταν οι κατεξοχήν τόποι εκδήλωσης του μουσουλμανικού χαρακτήρα της αυτοκρατορίας.

Μετά την κατάκτηση μιας πόλης οι Οθωμανοί εγκαθιστούσαν φρουρά, καταλάμβαναν τα δημόσια κτίρια και μετέτρεπαν τη μητροπολιτική εκκλησία σε τζαμί, εκτός αν η πόλη είχε παραδοθεί με ειδική συνθήκη. Αν η πόλη είχε καταληφθεί στη διάρκεια πολεμικών επιχειρήσεων και δεν είχε συναφθεί συνθήκη παράδοσης, οι εκκλησίες λεηλατούνταν, όπως και όλη η πόλη, και συχνά καταστρέφονταν, ενώ ο πληθυσμός αιχμαλωτιζόταν και εξανδραποδιζόταν.

Κομβικό ρόλο στον εξοθωμανισμό του αστικού χώρου έπαιξαν τα δημόσια κτίρια που ανεγείρονταν με πρωτοβουλία του σουλτάνου, υψηλών αξιωματούχων ή ντόπιων μουσουλμάνων/εξισλαμισμένων αρχόντων.

Χαρακτηριστικό για τις οθωμανικές πόλεις ήταν το *μαρέτι*, ένα κτιριακό συγκρότημα αποτελούμενο από τζαμί, λουτρό και ξενώνα με δημόσια κουζίνα. Τα συκροτήματα αυτά, μαζί με τα άλλα θρησκευτικά, εκπαιδευτικά και εμποροβιοτεχνικά κτίρια (χάνια, καραβάν σεράγια, κλειστές αγορές), τα μικρά τζαμιά και τα λουτρά των συνοικιών, τα υδραγωγεία και τις κρήνες, αλλά και το *τσαρσί*, τον εμπορικό δρόμο με τα μικρά μαγαζιά, έδιναν έναν ιδιαίτερο, αναγνωρίσιμο χαρακτήρα στις πόλεις, ταυτόχρονα οθωμανικό και ισλαμικό.

4. Ο θεσμός του Βακούφι

Στον ισλαμικό νόμο Βακούφι αποτελεί το καθίδρυμα που προκύπτει από την εις το διηνεκές δέσμευση μιας ή περισσότερων πηγών εισοδήματος, ή γενικά περιουσιακού στοιχείου που δεν υπόκειται στην φθορά του χρόνου (ακίνητη περιουσία, χρηματικά ποσά κλπ.), με σκοπό την υποστήριξη κάποιας κοινωφελούς, ευαγούς ή φιλανθρωπικής δραστηριότητας.

- Βακούφι μπορούσε να συστήσει ο οποιοσδήποτε ενήλικος μουσουλμάνος, άνδρας ή γυναίκα. Για προφανείς λόγους στην ίδρυση Βακούφιων πρωτοστατούσαν η οθωμανική δυναστεία και οι υψηλοί κρατικοί αξιωματούχοι. Ήδη από τον 16ο αι. πολλαπλασιάζονται τα Βακούφια που συστήνουν μέλη των ανώτερων τάξεων, αλλά και των εύπορων μεσαίων στρωμάτων των πόλεων.
- Προϋπόθεση για την ίδρυση ενός Βακούφιού είναι η δεσμευόμενη πηγή εισοδήματος να αποτελεί πλήρη ιδιοκτησία του αφιερωτή (μπορεί να διατεθεί μέχρι το 1/3 της περιουσίας). Από τη στιγμή της αφιέρωσης η ιδιοκτησία περνά στο Θεό.
- Κατά τη στιγμή της αφιέρωσης συντάσσεται ειδικό έγγραφο (Βακφιγιέ), όπου αναγράφονται λεπτομερώς οι πόροι του Βακούφιού, το προβλεπόμενο εισόδημα, ο τρόπος διαχείρισης, το ύψος των μισθών των διαχειριστών κλπ.
- Τη διαχείριση ασκούσε ο διαχειριστής (μουτεβελλής). Στα μεγάλα Βακούφια υπήρχαν επίσης ταμίας και επόπτης. Την εποπτεία της λειτουργίας και τον εν γένει διαχειριστικό έλεγχο ασκούσε ο καδής ή ειδικά ορισμένος επιθεωρητής.

ΠΡΟΣΟΧΗ: Στις περιοχές όπου ίσχυε το τιμαριωτικό σύστημα, δεν υπήρχαν πλήρη ιδιοκτησιακά δικαιώματα στην αγροτική γη. Την ψιλή κυριότητα της γης είχε ο σουλτάνος και τη νομή και κατοχή οι καλλιεργητές. Για το λόγο αυτό, Βακούφια με πόρους από τα εισοδήματα αγροτικών περιοχών (Βακούφια χωριά) μπορούσαν να ιδρυθούν μόνο από σουλτάνους ή από υψηλούς αξιωματούχους και μέλη της δυναστείας με ειδική άδεια του σουλτάνου.

Πλήρη ιδιοκτησιακά δικαιώματα υπήρχαν σε όλα τα άλλα ακίνητα. Έτσι, δυνατότητα μετατροπής σε Βακούφι είχαν:

- σπίτια και κάθε είδους κτίρια,
- αστικά οικόπεδα,
- κήποι (λαχανικών ή με οπωροφόρα δένδρα),
- αμπέλια, ελαιώνες κ.τ.ό. (αρκεί να μην είχαν δημιουργηθεί σε πρώην αγροτική γη).

Συνήθεις πόροι οθωμανικών Βακουφιών:

- Φορολογικά εισοδήματα αγροτικών περιοχών (βακουφικά χωριά): υποστήριζαν τα μεγαλύτερα δημόσια βακούφια.
- Ενοίκια βακουφικών ακινήτων που στέγαζαν εμπορικές και βιοτεχνικές δραστηριότητες (μαγαζιά και εργαστήρια, μύλοι, βιοτεχνικά κτίσματα κάθε είδους κλπ.).
- Εισοδήματα ή/και ενοίκια από αγροτικές γαίες ή αστικά ακίνητα.
- Τόκοι χρηματικών κεφαλαίων.

ΠΡΟΣΟΧΗ: Με αντίστοιχο τρόπο, ως οιονεί βακούφια, αντιμετωπίζονταν από νομικής πλευράς και οι αφιερώσεις ακίνητης και κινητής περιουσίας χριστιανών στην Εκκλησία.

4.1 Ευαγείς δραστηριότητες υποστηριζόμενες από Βακούφια

- Θρησκευτικές: ίδρυση και συντήρηση τζαμιών, τεκκέδων, ζαβιγιέδων κλπ., πληρωμή μισθών σε θρησκευτικούς λειτουργούς.
- Εκπαιδευτικές: ίδρυση και συντήρηση σχολείων, μεντρεσέδων, βιβλιοθηκών κλπ., πληρωμή μισθών σε εκπαιδευτικούς, υποτροφίες.
- Φιλανθρωπικές: συσσίτιο και κατάλυμα σε απόρους και ταξιδιώτες, νοσοκομειακή περίθαλψη κλπ.
- Κοινωφελείς:
 - ανέγερση και συντήρηση λουτρών, γεφυρών, υδραγωγείων, κρηνών κλπ.,
 - ανέγερση και συντήρηση εμπορικών και βιοτεχνικών υποδομών (σταθμοί και καταλύματα για εμπόρους, μαγαζιά και αποθήκες, σκεπαστές αγορές κλπ.),
 - πληρωμή των «έκτακτων φόρων» των φτωχών.

Οι θρησκευτικές, εκπαιδευτικές και εμποροβιοτεχνικές υποδομές των οθωμανικών πόλεων, όπως και το μεγαλύτερο μέρος των δημόσιων έργων, υποστηρίζονταν από βακούφια. Χαρακτηριστικά παραδείγματα τέτοιων κτιριακών συγκροτημάτων και δραστηριοτήτων:

- *Ιμαρέτια*: συγκροτήματα που στέγαζαν ευαγείς ή φιλανθρωπικές δραστηριότητες (τζαμί, μεντρεσές, νοσοκομείο, ξενώνας, κουζίνα για τους φτωχούς, λουτρό), μαζί με τα εμπορικά ή/και βιοτεχνικά κτίρια που πρόσφεραν τους πόρους για την συντήρηση αυτών των δραστηριοτήτων ή άλλων κοινωφελών έργων (κρήνες, δεξαμενές, υδραγωγεία, δρόμοι, γέφυρες κλπ.).
- *Χάνια* (ξενώνας ή/και συγκροτήματα που στέγαζαν μαγαζιά και εργαστήρια, *καραβάν σεράγια* (πανδοχεία για την εξυπηρέτηση εμπορικών караβανιών), *μπεζεστένια* (σκεπαστές αγορές).

- *Ζαβιγιέδες*: μοναστηριακού τύπου συγκροτήματα στην ύπαιθρο, που συνδύαζαν τις θρησκευτικές λειτουργίες με την εξυπηρέτηση των ταξιδιωτών.

4.2 Οικογενειακά Βακούφια

Σε αντίθεση με τα δημόσια βακούφια (δηλαδή όσα είχαν ιδρυθεί από σουλτάνους, μέλη της δυναστείας ή ανώτατους αξιωματούχους), μεγάλο μέρος των ιδιωτικών βακουφιών δεν υποστήριζε φιλανθρωπικές ή κοινωφελείς δραστηριότητες (ή το έκανε μόνο προσχηματικά). Σε αυτά τα βακούφια, τα επονομαζόμενα «οικογενειακά», από τα εισοδήματα που προέκυπταν από την εκμετάλλευση της δεσμευμένης περιουσίας, επωφελούνταν ο ίδιος ο ιδρυτής ή/και μέλη της οικογενείας του.

Τα οικογενειακά βακούφια υπήρξαν ιδιαίτερα δημοφιλή, γιατί με αυτόν τον τρόπο:

- μπορούσε να διασφαλιστεί σημαντικό μέρος της περιουσίας των κρατικών αξιωματούχων, οι οποίοι σε περίπτωση έκπτωσής τους από το αξίωμα κινδύνευαν με κατάσχεση της περιουσίας τους,
- εξασφαλιζόταν η ακεραιότητα ενός σημαντικού μέρους της οικογενειακής περιουσίας, αφού η αφιερωμένη περιουσία δεσμευόταν εις το διηνεκές και δεν μπορούσε να εκποιηθεί ούτε να κατατηρηθεί από κληρονομιά,
- μπορούσε να εξασφαλιστεί εισόδημα (από μισθούς ή άλλες παροχές) σε:
- πρόσωπα της εμπιστοσύνης του ιδρυτή, που κατά το νόμο δεν είχαν δικαίωμα στην κληρονομιά,
- θυγατέρες, οι οποίες κατά τον ισλαμικό νόμο δικαιούνταν μισό μερίδιο της πατρικής περιουσίας σε σχέση με τους γιους.

5. ΣΥΝΤΕΧΝΙΕΣ

Οι οθωμανικές συντεχνίες ήταν συσσωματώσεις στη βάση ιδιαίτερων επαγγελματικών κλάδων και, δευτερευόντως, του θρησκειώματος. Στις μεγάλες πόλεις, όπου υπήρχε μεγάλο πλήθος επαγγελματιών, αλλά και μεγάλη εξειδίκευση, συγκροτούνταν ιδιαίτερες συντεχνίες ανάλογα με:

- το συγκεκριμένο είδος που παρήγαν ή εμπορεύονταν οι επιμέρους επαγγελματίες,
- το θρήσκευμα των επιμέρους επαγγελματιών (στις μικρότερες πόλεις οι συντεχνίες ήταν κατά κανόνα μικτές).

5.1 Οργάνωση

Η οργάνωση των συντεχνιών χαρακτηρίζεται από:

- Συγκεκριμένη ιεραρχία:
- *Μάστορας* ή *ουστά*: επικεφαλής εργαστηρίου, υπεύθυνος για την οργάνωση της παραγωγής.
- *Κάλφας*: τεχνίτης που είχε ολοκληρώσει την εκπαίδευσή του, εργαζόμενος στο εργαστήριο κάποιου μάστορα.
- *Τσιράκι*: μαθητευόμενος και σε μεγάλο βαθμό υπηρέτης του μάστορα.
- Ζούσε στο νοικοκυριό του μάστορα.
- Η αμοιβή του, από την οποία αφαιρούνταν τα έξοδα μαθητείας, διατροφής, ένδυσης κλπ., ήταν αποτέλεσμα συμφωνίας του πατέρα (ή του κηδεμόνα) του με το μάστορα.
- Η εκπαίδευση ξεκινούσε από μικρή ηλικία (7-10 ετών).
- Δεν υπήρχε συγκροτημένος τρόπος εκπαίδευσης. Το τσιράκι μάθαινε βλέποντας πώς δουλεύουν οι άλλοι και «κλέβοντας» τα μυστικά της τέχνης.
- Εκλεγμένους αξιωματούχους και σώματα διοίκησης:
- Συνέλευση μαστόρων ή «γερόντων». Το κύριο όργανο διοίκησης της συντεχνίας, με αρμοδιότητες:
- την εκλογή των αξιωματούχων της συντεχνίας,
- τη διευθέτηση φορολογικών ζητημάτων,
- τη διευθέτηση ζητημάτων σε σχέση με την οργάνωση της παραγωγής, το άνοιγμα καινούριων εργαστηρίων κλπ.,
- την προαγωγή των καλφάδων σε μάστορες.
- Κύριος αξιωματούχος ο *κεχαγιάς*: εκπρόσωπος της συντεχνίας στις αρχές και πληρεξούσιος της συνέλευσης των μαστόρων.

5.2 Λειτουργίες

Η κύρια λειτουργία των συντεχνιών ήταν ο έλεγχος της προμήθειας, της κατασκευής και της πώλησης των προϊόντων. Οι διοικήσεις των συντεχνιών καθόριζαν:

- τη συλλογική προμήθεια πρώτων υλών και τη διανομή τους στα εργαστήρια,
- την ποσότητα και το είδος της παραγωγής,
- τον έλεγχο των μέτρων και σταθμών,
- την ποιότητα της εργασίας και του τελικού προϊόντος,
- την κατανομή του εργατικού δυναμικού στα εργαστήρια,
- τις τιμές πώλησης των προϊόντων και τους μισθούς του εργατικού δυναμικού,
- το άνοιγμα νέων εργαστηρίων.

Οι συντεχνίες ήταν επίσης υπεύθυνες για τη διευθέτηση και την εξυπηρέτηση των φορολογικού τύπου υποχρεώσεων των μελών τους. Συγκεκριμένα φρόντιζαν για:

- την εσωτερική κατανομή ή/και αναδιανομή των φορολογικών βαρών,
- τη συλλογή χρημάτων για την πληρωμή των φόρων (συχνά μέσω δανεισμού από τα πλουσιότερα μέλη της συντεχνίας),
- την παροχή υπηρεσιών και εργασίας προς το κράτος, ιδίως σε σχέση με την εξυπηρέτηση των αναγκών του στρατεύματος (υποχρεούνται να στέλνουν μέλη τους στις εκστρατείες).

Άλλες λειτουργίες των συντεχνιών:

- Επίλυση διαφορών και διαμαχών σε σχέση με εσωτερικά ζητήματα της συντεχνίας, άσκηση κοινωνικού ελέγχου στα μέλη της συντεχνίας (και τις οικογένειές τους).

ΠΡΟΣΟΧΗ: Τα συντεχνιακά όργανα δεν υποκαθιστούσαν το ιεροδικείο, όπου μπορούσε να προσφύγει όποιος θεωρούσε ότι είχε αδικηθεί.

- Προσφορά κοινωνικών υπηρεσιών προς τα μέλη των συντεχνιών και τις οικογένειές τους, μέσω κοινού ταμείου πρόνοιας και αλληλοβοήθειας.
- Συμμετοχή στη διοίκηση των πόλεων. Ήδη από τα τέλη του 16ου αι. οι συντεχνίες αποκτούν σημαντικό, αν και μάλλον άτυπο, ρόλο στη διοίκηση των οθωμανικών πόλεων και ασκούν σημαντική επιρροή στα κοινοτικά πράγματα, ενώ συχνά συμμετέχουν σε εξεγέρσεις.

ΠΡΟΣΟΧΗ: Παρά τη δύναμη των συντεχνιών και τις κρατικές παρεμβάσεις, μεγάλο μέρος της παραγωγής και της εμπορίας προϊόντων γίνεται εντός των συντεχνιακών δομών: σημαντική είναι η βιοτεχνική παραγωγή στην ύπαιθρο, εκτός των αγορών των πόλεων, ως συμπληρωματικό εισόδημα των αγροτικών και κτηνοτροφικών

πληθυσμών, που γίνεται εφικτή μέσω της εργασίας γυναικών και παιδιών στο πλαίσιο της οικοτεχνίας.

6. Κοινότητες

Πρόκειται για συσσωματώσεις, στις οποίες οργανώνονται τα μέλη μιας τοπικής κοινωνίας (π.χ. οι κάτοικοι ενός χωριού) ή μιας θρησκευτικής κοινότητας (π.χ. οι χριστιανοί της Α ή Β πόλης). Στην Οθωμανική Αυτοκρατορία οι κοινότητες δεν αναγνωρίζονται επισήμως ως νομικά πρόσωπα, αλλά λειτουργούν στην πράξη ως τέτοια και αναγνωρίζονται ατύπως από τα οθωμανικά διοικητικά όργανα. Κύριες λειτουργίες:

- φορολογικές: αναδιανομή, συλλογή και απόδοση των φόρων,
- επίλυση/διευθέτηση κοινών θεμάτων,
- ίδρυση και λειτουργία σχολείων, φιλανθρωπικών ιδρυμάτων κλπ.

Στις εκάστοτε κοινότητες συμμετέχουν οι αρχηγοί των νοικοκυριών, υπό την προϋπόθεση να είναι εγγεγραμμένοι ως μόνιμοι κάτοικοι στους φορολογικούς καταλόγους (άρα να πληρώνουν εκεί τους φόρους τους). Ως προς τα όργανα διοίκησης και τους αξιωματούχους:

- Η συνέλευση των μελών της κοινότητας (αρχηγοί νοικοκυριών), εκλέγει τους προκρίτους, το συμβούλιο διοίκησης της κοινότητας, που στις πόλεις είναι πολυμελές (συνήθως 12-15 μέλη).
- Οι πρόκριτοι εκλέγουν τον *κεχαγιά* ή *βεκίλη*, εκπρόσωπο της κοινότητας έναντι των αρχών και πληρεξούσιό της.

Οι κοινότητες ισχυροποιούνται από τα τέλη του 16ου και τις αρχές του 17ου αι. Τον 18ο αι. σε πολλές πόλεις παρουσιάζεται έντονη τάση για ολιγαρχική διοίκηση, με συγκεκριμένες οικογένειες να μονοπωλούν το αξίωμα του προκρίτου.

7. Επιλεγμένη Βιβλιογραφία

Ασδραχάς, Σπύρος, «Φορολογικές και περιοριστικές λειτουργίες των κοινοτήτων στην τουρκοκρατία», *Τα Ιστορικά*, 5 (Ιούνιος 1986), σ. 45-62.

Baer, Gabriel, «Μονοπώλιο και περιοριστικές πρακτικές των τουρκικών συντεχνιών». Στο Σ. Ασδραχάς (επιμ.), *Η οικονομική δομή των Βαλκανικών χωρών (15ος-19ος αι.)*, Αθήνα: Μέλισσα, 1979, σ. 597-612.

Baer, Gabriel, «Οι διοικητικές, οικονομικές και κοινωνικές λειτουργίες των τουρκικών συντεχνιών». Στο Σ. Ασδραχάς (επιμ.), *Η οικονομική δομή των Βαλκανικών χωρών (15ος-19ος αι.)*, Αθήνα: Μέλισσα, 1979, σ. 575-596.

İnalçık, Halil, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία: η κλασική εποχή, 1300-1600*, μτφρ. Μ. Κοκολάκης, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 1995.

Quataert, Donald, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία: οι τελευταίοι αιώνες 1700-1922*, μτφρ. Μ. Σαρηγιάννης, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2006.

Τοντόροφ, Νικολάι, *Η Βαλκανική πόλη 15ος-19ος αιώνας: κοινωνικο-οικονομική και δημογραφική ανάπτυξη*, τ. Α', μτφρ. Ε. Αβδελά-Γ. Παπαγεωργίου, Αθήνα: Θεμέλιο, 1986.